

ՀԱՅԱԳԻՍՏԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ:

Н. Марръ. Изъ Поѣздки на Афонъ.—ն. Մարր. Արոսի ճանապարհորդութիւնից. Պ. Նիկողայոս Մարր, Պետերբուրգի համալսարանի արեւելեան լեզուների երկամասորդ ուսուցչականներից մէկը, իրաւամբ այսօր մեծ յարգանք է վայելում հայագէտների փորձիկ շրջանի մէջ: Նա յայտնի է իւր բազմաթիւ մանր, բայց վերին աստիճանի լուրջ ուսումնասիրութիւններով: Այլի առաջ ունենալով նորա ջանասիրութիւնն* ու գիտական լրջութիւնը, մեծ ակնկալութեամբ ենք սպասում մագիստրոսական շարագրութեան հրատարակութեան, որ արդէն մամուլի տակ է: Ներկայիս կամենում ենք մեր ընթերցողներին համառօտ անդեկութիւն տալ վերոյիշեալ ակտորակի մասին, որ մի համառօտ զեկուցումն է Աթոս լեւոն վերայ կատարած այն ուսումնական ճանապարհորդութեան, որ անցեալ ամառ մի խումբ գիտնականներ, ի թիւս որոց և յարգելի հեղինակը, ձեռնարկել էին գիտութեան ճեմարանի օթանդակութեամբ և Վոնդակովի առաջնորդութեամբ: Պ. Մարր իւր այս ակտորակով վերին աստիճանի հետաքրքրական մի հարց է կամենում պարզել, Եսորոց, Հայոց և Վրաց մատենագրութեան առնչութիւնը: Տետրակի երեք հատուածներից ամենակարեւորը մեզ համար վերջինն է, ուր հեղինակը փաստերով ապացուցանում է, որ Վրաց մատենագրութիւնը կախումն է ունեցել Հայոց մատենագրութիւնից, նոյն իսկ այսօր վկայաբանութիւններ

կան մնացած վրացերէն, որ ակնյայտնի կերպով թարգմանուած են հայերէնից: Այս մատենագրական առնչութեան լուսարանութիւնը ունի և ընդհանուր նշանակութիւն, որոշելու Հայոց և Վրաց քաղաքակրթական յարաբերութիւնը, Հասագծուար է պարզել այս խնդիրը՝ մանաւանդ այն պատճառով, որ Հայոց և Վրաց նախնի յարաբերութիւնները խճողուած են աւանդութիւններով, որ գեա. ևս գիտութեան բովից չեն անցել, իսկ եկեղեցական բաժանմամբ և թշնամական յարաբերութեամբ խզում են նաեւ գրական առնչութիւնները: Յամենայն դէպս Հայոց քաղաքակրթական և մատենագրական ազդեցութիւնը պէտք է Ն—Ր. դարերին վերագրել, որովհետեւ Թ—Ժ դարերում արդէն վրացիք իրենց համար մատենագրական գործունէութեան նոր կեդրոններ էին հիմնել, ուր զարդանում է և թարգմանական գրականութիւնը, գլխաւորապէս յունարէնից: Այս դարերում հայերէնից թարգմանուած է միայն Նսիւրիան Պիլղրացաւ սաղմոսաց մեկնութիւնը, թարգմանելը մեղք է համարում, որ նա հայերէնից է թարգմանել, ուստի և ներդրութիւն է խնդրում ընթերցողներից: Այս թշնամական յարաբերութիւնը իւր ազդեցութիւնն է ունեցել և նախկին թարգմանութիւնների վերայ. յետագայ սերունդը աշխատել է հայերէնից եղած թարգմանութիւնները հետզհետէ յետս մղել՝ ոչնչացնելով կամ մաքրելով հայկաբանութիւններից և կամ փոխարինելով յունարէնից կատարուած նոր թարգմանութիւններով: Հասկանալի է, որ այսպիսի հանգամանքների մէջ իւրաքանչիւր յիշատակարան, առանց ի նկատի ունենալու բովանդակութիւնը, թանդագին նշանակութիւն ունի, Հայոց և Վրաց քաղաքակրթական յարաբերութիւնը որոշելու համար:

Հայոց քաղաքակրթական ազդեցութեան առաջին մեծ յիշատակարանը Վրաց ս. Գրքն է, որ հայերէնից է թարգմանուած: Այս իրողութիւնը անկարելի է հաստատել բառ առ բառ համեմատութեամբ, որովհետեւ թէ Հայոց և թէ Վրաց նախնի թարգմանութիւնները փոփոխութեան են ենթարկուել: Հայոց Ս. Գրքը թարգմանուած է նախ ասորերէնից և ապա ուղղուած է յունարէնի վերայ, այսպէս էլ վրացիք հայերէնից կատարած նախկին թարգմանութիւնը ուղղել են յունարէնով: Ուստի Վրաց Ս Գրքի կախման հարցը այսպէս պէտք է մասնաւորել, թէ արդեօք նորա մէջ հայերէնից թարգմանելու նշաններ կան, թէ ոչ: Հեղինակը մի շարք փաստերով—յատուկ անունների հայերէն ձևերը, հայերէն բազմաթիւ բառերի և ոճերի գործածութիւնը, որ առնուած է հայերէն բնագրից—ապացուցա-

Անցեալ 1898 թ. ընթացքում պ. Մարր հետեւեալ յօդուածներն է հրատարակել.

- 1) Къ критикѣ Моисея Хоренскаго. „Византійскій Временникъ“ գիտնական թերթում:
- 2) Ани, столица Арменіи (Братская помощь) ժողովածուի մէջ երկ. հրատ. 1898
- 3) Этимология двухъ терминовъ армянскаго феодальнаго строя. Записки Вост. Отд.
- 4) О предполагаемомъ коренномъ родствѣ трехъ армянскихъ словъ (անդ.)
- 5) Спорный Терминъ древнеармянскаго эпоса (անդ.)
- 6) Грузинскій поэтъ Акакій объ армянахъ (Новое Обозрѣніе)
- 7) Въмѣсто Отвѣта публицисту поэту. Новое Время.
- 9) Մամուլի տակ է Ա. «Վարդանի անակները» I. և II. «Къ Грузинской агиографіи по рукописямъ Ивера»
- 10) Ներկայ ակտորակը՝ Изъ Поѣздки на Афонъ.

նում է Վրաց Ս. Գրքի հախուժը հայերէնից: Բնականաբար այս առնչութիւնը պէտք է ամենափայլ ժամանակներին վերագրել, որովհետեւ անկարելի էր, որ վրացիք յետին դարերում, Հայերից բաժանուելուց յետոյ, իրենց Ս. Գրքը հայերէնով սրբապահէին: Յարգելի զիւնականը Աթոսում համեմատել է 978 թ. զրուած հին հատկարանի մի քանի, Եզրի, Հռութի, Նեէմի, Յովնանի գրքերը, որից պարզ վերական թարգմանութեան հախուժն է երևում հայերէնից, 913 թ. զրուած՝ չորս աւետարանների վրացերէն ամենահին ձեւագրի համեմատութիւնն ևս նոյն իրողութիւնն է հաստատել, որ հարապատ թարգմանութիւն է հայերէնից, նոյն բաժանումներով և պահպանելով ինչպէս յատուկ է Հայոց հին ձեւագիրներին: Այս ձեւագրի մէջ ևս սրահատում են շնացեալ կնոջ պատմութիւնը (Յովհ. Է. 53—Ը. 11) և Մարկոսի վերջը ԺԶ. 9—20: Բայց նոյն իսկ այս հին ձեւագիրն էլ առանց սրբապրութեան չէ մնացել. մի քանի սրբապրութիւններ դեռ ևս բնագրի մէջ չեն մտած, այլ նոյն բառերի վերայ են զրուած. օր. Մատթ. ԺԸ. 24 յունարէն քաղնի բառը զրուած է տողի վերեւ իւրեւ սրբապրութիւն Հայոց բնագրից առնուած խնամք բառի իսկ հայերէնն առնուած է ասորերէն խաբայ բառից:

Վրաց զրահանութեան հախուժը հայերէնից շատ աւելի պարզ երևում է հեղինակի գտած վրացերէն այն 14 վկայարանութիւններից, որ թարգմանուած են հայերէնից: Նոյնից 11 վկաները Հայոց եկեղեցու սրբեր են, որոնց վկայարանութիւնը կայ նաեւ հայերէն. իսկ մէկը՝ Գէորգ զօրավարը, թէև յունաց մարտիւս, բայց վրացերէնում պահուած զօրավար մականունը հաստատուն անպայոյց է, որ հայերէնից է թարգմանուած, չհաշուելով հայերէնի թողած ուրիշ աղղեցութիւնները:

Այդ վկայարանութիւնները հետեւեալներն են՝ Առաքին՝ վկայութիւն սրբոյն Սանդիստոյ, որ (Սովեքը Ը.) հայերէնի ճշտ թարգմանութիւնն է:

Նեկրոյ՝ վկայարանութիւն սրբոյն Ոսկեանց քահանայիցն. (Սովեքը հայկականը ԺԹ.):

Ներոյ՝ վկայարանութիւն սրբոյն Սուքիտեանց (Սով. ԺԹ.), Մատենադարանի առանձին նշանակութիւն ունի այս վկայարանութիւնը նորանով, որ կապ ունի Մովսէս Խորենացու պատմութեան հետ: Այս վկայարանութիւնը գտնուում է Ժ. դարու մի ձեւագրի մէջ և կարող է թարգմանուած լինել ոչ ուշ քան Է. դարու վերջերը կամ Ը.—ի սկզբները: Ը. դարու կիսերին սկսում է Հայոց և Բիւզանդացոց եկեղեցիներն մեծ թշնամութիւնը, որին պէտք է մասնակցէին և Վրացիք, Ուրեմն դժուար է ենթադրել, որ Վրացիք Ը. դարի կէսերից յետոյ

թարգմանած և ընդունած լինէին դուռ հայկական վկայարանութիւններ, Իսկ արդ Խորենացու ներկայ բնագրաները կամենում են նորա պատմութեան ծագման ժամանակը մինչև Թ. դարու սկզբներին իջեցնել և հեղինակի շինածն ևս համարում այդ դրի առաջելները, ի միջի այլոց և Սաթենիի աիկնոջ պատմութիւնը: Այս վկայարանութիւնը հաստատում է, որ կամ Խորենացին չէ Սաթենիան պատմութեան հմարողը, այլ օգտուել և այս վկայարանութիւնից ևս կամ մա ապրել է. դարու կիսերից առաջ, և թէ ընդունենք, որ վկայարանութեան հեղինակն է օգտուել Խորենացուց:

Չորրոյ՝ Առաւորիկ որդոց և Թուանց վկայարանութիւնը, որ նման չէ ոչ Սովեքի (Ժ) մէջ հրատարակուած վկայարանութեան և ոչ Ագաթանգեղոսին: Սակայն այս վկայարանութեան մէջ եղած հայկարանութիւնները ապացոյց են, որ հայերէն բնագրից է թարգմանուած, մինչև այժմ ասորաբաղդարար դեռ ևս անյայտ: Խորենացին օգտուել է այս վկայարանութիւնից, իսկ եթէ հակառակը ընդունենք, պէտք է ասենք, որ Խորենացին զրել է ամենաուշը Է. դարու կէսերում:

Հինգերորդ՝ Ներսէս մեծի վկայարանութիւնն է, որ Խորենացու համար նոյն տեսակ նշանակութիւն ունի, ինչպէս չորրորդը:

Վեցերորդ՝ Սահակ Պարթևի վկայարանութիւնը, որից օգտուել է հեղինակի կարծիքով Վարդ Փարպեցին: Պ. Մառը խոստանում է զրել այս խնդրի առթիւ:

Եփրորդ՝ վկայութիւն սրբոյն Ատոմայ և սրբոյ իւրում... (Սովեքը ԺԹ.) որ հայերէնի հարադատ թարգմանութիւնն է:

Ուրբորդ՝ Վարդանի նորա եղբոր Հմայեակի, Վահանի, Սահակի և 137 վկաների նահատակութիւնը, որ կապ ունի Եղիշէի Ե. յեղանակի հետ. Այս վկայարանութեան բնագրից մինչև այժմ չէ գտնուած. Եղիշէ պէտք է այդ վկայարանութիւնից օգտուած լինի, որովհետեւ Ե. յեղանակի յառաջարանը այս վկայարանութեան խօսքերով է սկսում:

Իմենորդ՝ Վարդանի դստեր Շուշանիկի վկայարանութիւնն է, որ թարգմանութիւն է հայերէն համառօտ խմբադրութեան: Թարգմանիչը ամենայն հաւատարմութեամբ հետևում է իւր բնագրին և մինչև իսկ պահել է Հայոց մախարար բառը:

Տասներորդ՝ Դաւիթ Գունեցու վկայարանութիւնը, (Սով. ԺԹ.), որ քրիստոնէութիւն է ընդունել Անատոսի կաթողիկոսի (661—667) ժամանակ և նահատակուել է 693 թ. Սահակ

Չորսիորեցու օրով: Գուրի վկայաբանութիւնը Աթոսի ժողովածուի մէջ, որից հանել է հեղինակը իւր նիւթերը, վերջիններից մէկն է. գուցէ այս թուականը Թարգմանութիւնների վերջին տահմանը լինի:

Տասն եւ մեկերորդ՝ Գուրի և Տերեման եղբայրների վկայաբանութիւնն է, որն հայերէն բնագիրը դեռ ևս յայտնի չէ:*

Բացի սոցանից պ. Մառը յիշում է երեք ուրիշ վկայաբանութիւններ, որոնց հերոսները թէև Հայոց եկեղեցու սրբեր չեն, բայց Թարգմանութեան հայերէնից: Վաստակաւի կարող է լինել միայն մէկը. — Վկայաբանութիւն սրբուհոյն Գորանդատոյ:

Այս վկայաբանութիւնը կրճատ խմբագրութեամբ հրատարակուած է և յունարէն, Բագմաթիւ հայերէն բառեր կան դործածուած այս վկայաբանութեան մէջ, ինչպէս գունդի, փոխարինի վանի, ճոմի, քաւականի, աւարի, համարի (համարոյ), վիշապի, սկնկապանի, տակայն այս բառերը քաղաքացիութիւն են ստացած Վրաց լեզուի մէջ, ուստի և դժուար է թարգմանութեան վերադրել: Մնացած երկու վկայաբանութիւնների մասին հաստատութեամբ կարելի է պնդել, թէ հայերէնից են թարգմանուած. մէկը Գէորգ զօրավարի վկայաբանութիւնն է, որն մասին յիշեցնիք արդէն, միւսը Յեղեթուզդի որից աստերէն միայն մի քանի տող է մնացած: Վրացերէնը հայերէնի բառացի թարգմանութիւնն է, Թ. դարում Վրաց Արսենիոս պատրիարքը յիշում է այս վկայաբանութիւնը:

Տետրակի վերջում հեղինակը խոստանում է աւելի մանրամասնութիւններ տալ, երբ Աթոս լեւան վերայ հաւաքած նիւթերը կհրատարակէ: Ներկայ գեղուցման նպատակն էր յիշեալ փաստերով ջրել Հայոց և Վրաց նախկին մատենագրութեան յարաբերութեան դէմ եղած կարծիքները և ապացուցանել, որ արդարև Վրացերէն էն Հայոց քաղաքակրթական աղբյուրութեան տակ, որով և պէտք է բացատրել յիշեալ թարգմանութիւնների պատճառը:

Լայն է տեսել մեր պաշտօնակից և բարեկամ պ. Մ. Արեղեանցի զգալարական շարադրութիւնը—Der armenische Volksglaube, Leipzig, 1899—Հայոց ժողովրդական հաւատք—վերնագրով: Ժողովրդական բանահյուսութեան, առասպելների ու սուրմասերութեան համար մի գեղեցիկ գործ, որն մասին հետեւեալ համարում կհասնենք:

Գ. Վ. Յովսէփիան.

* Պ. Մառը այժմ պիտի գտնուի ինի և հայերէն. մի մասնատր նամակով հարցրել էր մեզ նոյն վկայաբանութեան սկսումը: Մեր մասնադատանի Յայմատուրհեթի մէջ անխաբի նշաւ գտնել այս վկայաբանութիւնը:

ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼ-Բ

Բուդդայի նուիրական առամբ. — Ուսուցչական Վերենէն իր ճանապարհորդական նկարագրութեանց մէջ, ի միջի այլոց, հաղորդում է, որ բուդդայականների այդ զարաւոր սրբութիւնն այժմ 8 էլլոն կղզու Վանդի քաղաքի հոյակապ տաճարներից մէկի մէջն է պահուում և թէ վերջին ժամանակներս, երբ Սիամի թագաւորն այդ քաղաքում էր գտնուում, ի հանգէս էր դրուած: Հաստ հետաքրքիր է այդ ատամի պատմութիւնը, երբ 1560 թուին Փորթուգալացիները տիրեցին Դաւինա քաղաքին, Բուդդայի այդ իբր թէ իսկական համարուած ատամը նրանց ձեռքն ընկաւ և վերջը տարուեցաւ Գոու քաղաքը, եւ թէ Լնդկաստանի Պեգու նահանգի թագաւորն 400,000 ոսկի առաջարկեց քրիստոնէաներին, սակայն ի զուր, Բոյի արքեպիսկոպոսը վճռել էր միանգամ ընդ միշտ ոչնչացնել հեթանոսների սնոտիպաշտութեան այդ առարկան: Փոխարքայի և նրա զրանիկների ներկայութեամբ եպիսկոպոսն ինքն իր ձեռքով ձեռնեց սանդի մէջ Բուդդայի կարծեցեալ ատամը, ստացուած փոշին այրեց կրակարանում, իսկ մոխիրն ամբողջովին ծովը լցրեց: Սակայն չանցաւ մի քանի տարի և ահա բուդդայականների մէջ լուր տարածուեցաւ, թէ Բուդդայի ատամը 8 էլլոնումն է գտնուում և կատարուած հրաշքի շնորհիւ բուդդայականներն առաջուանից էլ աւելի սկսեցին յարգել ու պաշտել:

Ահանատեսի մէկը վկայում է, որ այդ ատամը փղոսկրի մի սրած կտոր է, որի երկարութիւնը երկու, իսկ հաստութիւնը մօտաւորապէս մի վերջոյ է:

* *

Չինական պարզել. — Չինաստանի այրի կայսրուհին Տզա—Տչի իշխանին երկրորդ, իսկ Տզա—Լիեւու իշխանին երրորդ կարգի մի մի պատուաւոր սուր է ընծայել, իբրև առանձին պարգև և իւր բարեհաճ ողորմածութեան շնորհ:

Այդ տեսակի սրերն «Հանգ—Փանգ» են կոչուում: Ով այդպիսի սուր կրելու պատուին է արժանանում, նա միևնոյն ժամանակ իրաւունք է ստանում զլիսատելու ոճրագործներին, առանց բարձրագոյն թոյլտուութիւն ձեռք բերելու և կամ ուշադրութիւն դարձնելու յանցաւորի ծագման ու նրա տէրութեան մէջ բռնած դիրքին:

«Հանգ—Փանգ» սրերի իրաւունքի հաստատութիւնը խորին հնութեան մէջ է թաղուած, երբ բարձրագոյն պաշտօնեաներին, որոնք իրենց